

CZARNY (922) ai

-ã- (436), -a- (8); -a- *HistAl, OrzRozm*; -å- : -a- *Mącz (50 : 1), SienLek (67 : 1), RejAp (7 : 1), SkarŻyw (13 : 2), WisznTr (2 : 1)*.

comp i sup (7 + 1) (nâj)czerni(e)jszy (3), cz(e)rnszy (2), czyrni(e)jszy (2) *FalZioł, BibRadz, czyrnszy (1)*; nâjczerni(e)jszy *Mącz*; cz(e)rnszy *GórnDworz*; czerni(e)jszy : cz(e)rnszy : czyrnszy *GlabGad (2 : 1 : 1)*.

sg m N czârny, czerni(e)jszy, nâjczerni(e)jszy (162). ◊ *G* czârného (76); -ého (3), -(e)go (73). ◊ *D* czârni(e)mu (1). ◊ *A* czârny (37), czârni(e)go (7). ◊ *I* czârny (18), czârni(e)m (16); -ym *FalZioł, KromRozm III, Leop, KochPs, StryjKron, KochSz, BielSen, KochPieś, WujNT*; -ym : -(e)m *LibMal (1 : 1), WyprKr (4 : 14), BielKron (4 : 1)*. ◊ *L* czârny (8) *FalZioł, BielKron (3), RejAp, RejZwierc (2), KochPieś, czârni(e)m WyprKr (3)*. ◊ *f N* czârna, cz(e)rnsza, czyrni(e)jsza (56), czârni(a) (70). ◊ *G* czârnej (76); -ej (5), -(e)j (71). ◊ *D* czârnej (2); -ej (1), -(e)j (1). ◊ *A* czârna (59) [*w tym: -a (14)*]. ◊ *I* czârna (21). ◊ *A a. I* czyrnsza (1). ◊ *L* czârni(e)j (19), czârny (1); -(e)j : -y *LibMal (10 : 1)*. ◊ *n N* czârne, czyrni(e)jsze (30), czârno (3) *RejWiz 76, 153v, RejZwierc 274v [może av]*; ~ é (1), -(e) (29). ◊ *G* czârného (38); -ého (5), -(e)go (33). ◊ *A* czârni(e) (20). ◊ *I* czârny (8) *LibLeg, RejWiz, BielKron, StryjKron (5), czârni(e)m (3) FalZioł (2), GrzegRóżn*. ◊ *L* czârny (5) *BielKron (2), StryjKron (2), ReszPrz, czârni(e)m FalZioł (2)*. ◊ *pl N m pers* czârni (24). *m an* czârni (2) *BierEz, FalZioł, czârni(e) (1) KochSz. subst. czârne (58); -é (5), -(e) (53)*. ◊ *G* czârnych (31), czârni(e)ch (1); -ych : -(e)ch *FalZioł (2 : 1)*. ◊ *A m pers* czârni(e) (2). *subst* czârne (40); -é (4), -(e) (36). ◊ *I m* czârny (5) *KrowObr, WyprKr (2), BielKron, ZbylPrzyg, czârni(e)mi (4) Mącz (2), KochPs, SarnStat*; ~ -émi (1) *SarnStat, -emi (1) KochPs, -(e)mi (2)*. *f i n* czârni(e)mi (5); -émi (2), -(e)mi (3). ◊ *L* czârnych (5). ◊ *du I n* czârni(e)ma (1) *KochPieś 53*. ◊ *G sg n skostn. z* czârni (1).

Sł stp, Cn notuje, *Linde XVI – XIX w.*

1. Mający barwę czarną lub zbliżoną do czarnej; bardzo ciemny; niger Mymer¹, Mącz, Calag, Calep, Cn; ater Mącz, Calag, Calep, Cn; coracinus, furvus Mącz, Calep, Cn; nigrans, pullus Mącz, Cn; anthracinus, perniger Calep, Cn; lividus Mącz; atratus, atricolor, meruleus, nigellus, nocticolor, piceus Cn (624) : nye wzałem yey czasszv nocznego dw subek harasszowey brunathney a polforstatowey czarney krolykamy podbythych *ZapWar 1528 nr 2396, 1532 nr 2415, 1533 nr 2407, 1536 nr 2488, 1542 nr 2556 [2 r.]*; ná známyę ímętku oblokła fye wtzarne odżyeny *HistJóz B4v; ZapMaz VII Z 22/95, III G 1/113v [2 r.]*; A PAłki maią lift iakoby kofaciecz ale dłuźlży/ w poszrod lifthu pręth długi/ á na wierzchu pręta ieft pałka czarna *FalZioł I 142c*; Vwarz Iaycza twardo: wyjmi z nich zołtki á wímaż na panwi albo na rincze aż będą czarne *FalZioł II 22v*; Wątrobna Halena ieft w barwie podobna wątrobie, to ieft maiącza w sobie zołtoć y czarność/ ieft dziurkowata/ á widzi fie czarna *FalZioł III 2b*; Ten proch zęby czarne wybiala *FalZioł IV 31a*; GAgahek ieft kamień czarny y fwiatły *FalZioł IV 53c*; Tu fie dowiefz czo Vrina czarna znamionuie. *FalZioł V 2, I 23c, 35b, 37a, d, 48c (61)*; Czemu fwiezi chleb zda fie czerniejzi niż ftari. *GlabGad G6v*; bowiem wfzelka rzecz rozwodniona albo wilgotna czernfza ieft niżli fucha *GlabGad G6v*; Ale iż wfzelka wodność czyni rzecz czyrnfzą niż fama w sobie ieft/ Takież wfzelka wodność ieft nie zdrowa *GlabGad G7v, B4, D4v, D5, F [4 r.], G7, I6, P4; MetrKor 59/76v [4 r.]*; Chodzi wfuknyey Rudawey wfkornych czerwonych

wczapcze czarney a wlyełchewym vbranyv *LibMal* 1543/ 75; Zeznala yłch w kamyenyczi szwydwiney wponyedzyalek nynye przeminąli płałcz czarny vkradla *LibMal* 1546/114v; Item wbuku v kramarza dwye łtucze plothna czarnego vkradli *LibMal* 1550/154v; sprawila thełch punczochi zamłchewe czarne *LibMal* 1552/171v, 1543/75v, 76, 1544/78, 81, 81v (52); Egipczykowie/ nątychmiałł łprąwili łłup krolewski s kámieniá czárnego na częłć Anektánabowi *HistAl* A2v, Hv, L7; *KrowObr* 135, 135v, 136 [2 r.], 136v [2 r.]; Ręce iáko v Záby/ łkrzydłá z iákieyłł błony/ Iáko v Niedoperzá czarnym przeládzone. *RejWiz* 166, 84v, 145v, 169v; Bieretek Axamitni czarni, na kthorem fereth, na kłtalt tablicz czteri *WyprKr* 19; Posciel Kitaiczana czarna, Połewek albo nałówek kitaiczanych czarnich na czteri podułki tak dlugie. iáko łzerokie 4. *WyprKr* 98, 20, 26, 26v [2 r.], 27 [2 r.], 28 (109); Nołzą łi zakonnicy białłe płałczče á ná nich krzyżyki czarne *BielKron* 346, 133, 165, 180, 180v, 264 (10); Nigerrimus, Nayczernieyłzy/a/e. *Mącz* 246d; Humida loca de uva alba, Sicca de nigra inserito, Mokre mieyłce białłemi yágodámi/ á łuche zás czarnemi záladzay. *Mącz* 387a, 11b, 18d, 23d, 98c, 141b (12); Czarny mocz á łmierdzący/ niedobre známiey/ á iefli ktemu vłtanie czarne/ álbo w nim mgły czarne kiedy będzie w łklenicy. *SienLek* 25v, 22, 26 [2 r.], 26v, 27, 27v [3 r.] (20); *LeovPrzep* b; *RejAp* 28, 131v; *HistRzym* 93v, 94; *RejPos* 6, 170v; powiedzciefz mu odemnie/ iż to nie będzie przyłtało ná czarnym łtole białłą rzodkiey łełc *RejZwierc* 153v, 19, 153v, 216; *StryjWjaz* B4v; *Calag* 429b; *SkarŻyw* 304, 312 [2 r.]; *StryjKron* 255, 442; *KochFr* 113; *WisznTr* 16; *BielSjem* 23; *Paprup* D; Lytta – Robak czarni pod płim łezikiem, ktori wirzezani vmłedich płow, ingdi [!] łie mewłczieką [!]. *Calep* 624b; Perniger – Prawie czarni. *Calep* 786b, 444a, 698a; y łłonce łię łtáło czarne iáko wor włółiány *WujNT Apoc* 6/12; *SarnStat* 959; Z czarnęgo białłe rzeczy/ fárbę zábieráią *GosłCast* 43, 12, 34; *KlonFlis* F4; Ták łię złódziey w łwe kłá^młtwo/ iák w czernidłó/ kryie/ Iák Sepia w łwoy inkaułt y w czarne pomyie. *KlonWor* 2, 2; Prołtey czapki/ zawicia czarnego vzyway *ZbylPrzyg* B3, Bv, B2v, B3 [3 r.].

W charakterystycznych połączeniach: czarny(-a, -e) aksamit (aksament) (23), antependyjum (2), atlas (6), barchan (2), bieretek (7), bram, cyrkuł (3), czamlet (2), czapka (13), delija, dublet (2), drzewo (4), gałka, giermaczek, giermak, gnoj, grunt, gurgiel, jagoda (3), jedwab (12), kabat (2), kaftanik, kamień (6), karnyk (2), kapa, kapica (6), kaptur, karta (2), kitajka (6), kitlica, kitlik (3), koldra, kołnierzyk (2), korzeń (5), koszulka, krzemień, krzyż (2), krzyżyk, kwiat, letnik (3), listek, łódź (2), materyja, mies(t)ce (5), mięso, mocz (6), mycka (2), namiot, nasienie (9), nasowka, nieczystość, obicie, odzienie (7), oponka, ornat (2), owoc (2), pałka, paznokcie (paznochy) (2), piasek, pierścioneł, płachta, płaszcz (11), płat, płotnica, płotno (6), pomyje, posewka, połciel (4), przędza, punczochy, rękaw, robak, rog (4), serdak, skornie, skrzydłó (2), smalc (3), spodniczka, stol (2), stroka (2), suknia (19), sukno (5), szata (13), sznur (4), szubka (5), tabin (2), taleta (4), ubior (3), uryna (5), ustanie (2), wełna, wier, wor (2), zawicie, zqb (2), ziarnko, ziemia (8), żupica (3); prawie czarny (2), z wierzchu czarny (2).

Wyrażenia: »czarna barwa, farba, małł« = coracinus color, nigrans color *Mącz* [szyk 7 : 4; w tym szyk odwrotny tylko z „barwa”] (6 : 4 : 1): *Mymer*¹ 19; Circul czarney barwy. *FalZioł* V 8, V 6v, 13v; *GlabGad* B7; Coracinus color, Czarna/ Wrona małł. *Mącz* 65b; Nigrans, nomen, ut nigrans color, Czarna fárbá. *Mącz* 247a; *SienLek* 147; *CzechRozm* 23 [2 r.]; Nie dármó grobową piełł me łerce łpiewáło/ Nie dármó (ná niełzczęłcie) czarney bárwy chćiáło. *WisznTr* 11.

»czarny jako błoto« (1): Lividus, Siny czarny yáko błoto od plag álbo dąg. *Mqcz* 196a.

»chleb czarny« [szyk 5 : 1] (6): *FalZioł* V 63v; przetho chleb takowy czarny iest też nie zdrowy. *GlabGad* G7v; *BielKron* 290v; Panis ater, Czarny chléb/ Borys. *Mqcz* 275d; *BielSpr* 54; Wina nigdy niepiłá/ y mięła nieiádlá: raz ná dzień chleb bárzo czarny y twardy/ ifz ięy [!] krew z zębów żuiąc wyćiekáłá *SkarŻyw* 580.

»czarny czart, diabeł« (1 : 1): ktory ifz vmieráiąc/ ftráfzliwie wołáł/ że go czarni czárći do pieklá wlekli *SkarŻyw* 352; y práwie wykonterfetował/ ízpetnego czarnego Dyablá z pieklá *ReszPrz* 44.

»czarna farba« = *atrament* (1): Atramentum – In kauft, czarná farba. *Calep* 109a.

»czarny jako kruk« (1): Coracinus – Czarni iako kruk. *Calep* 259a.

»czarne pole« = *miejsce polowania na dziki* (1): Insidiemur apris, Chcemy ná czarne pole álbo czarny zwiérz yechác. *Mqcz* 379d.

»czarna(-e) rola, pole, ziemia« (2 : 1 : 1): Laetum solum, Tłufta á czarna ziemiá. *Mqcz* 182d; Phlegraei campi, Tłufté á czarne polá we włofzech w kráyine Kámpániá zwáne. *Mqcz* 298b; Putre solum et pullum, Czarna rola/ kliyowáta. *Mqcz* 331a, 285d.

»czarny by sadze« (1): Morski páyák/ pufzcza z liebie czarny pot by sadze álbo yákie czernidło *Mqcz* 384a.

»czarny by (a. jako) wágl« (2): wnetże fię chleb on zftáł czarny iáko wágl y ípalony *SkarŻyw* 414; Anthracinus – Czarni iaho [!] wágl. *Calep* 75a.

»czarne wojsko« = *oddziały wojskowe osłaniające skrzydła w szuky bojowym* [szyk 2 : 1] (3): *BielSpr* 71 [2 r.]; Atrum agmen, Woysko czarne. *Mqcz* 18d.

»czarne wojsko« = *diabły* (2): O iáki tám przy śmierći poftrách gdy zewfząd [!] ćiemności ogárná y ony czarne piekielne woyská/ drogę záftępiá. *SkarŻyw* 115; Poydzie też zá Pánem iedno czarne woysko ftráfzliwe/ kátowfkie/ dyabłow y duchow złych *SkarKaz* 6a.

Zestawienia: »czarna jucha (a. juszka)« (3): *FalZioł* V 94v; Ius nigrum Czarna yufzká/ polewká. *Mqcz* 179a; Aczći iest Rybá iákoby wzgárdzóna/ ále przedsię niezły kiedy tłufty ftoi zá Kárpiá/ vwárzywfzy go w czarná iuchę *Strum* Qv.

»kamienie czarne« = *kamienie używane przy sądzeniu* (2): Per calculos praeterea sententias ferebant iudices antiquitus, Stárzy mieli dwoye lófy/ álbo/ kámienie/ białe y czarne. Białemi wolno pufzczáli/ Czarnemi przekazowali. *Mqcz* 31c.

»czarne piwo« = *cerevisia saxonica Murm; cerevisia, zythus (lege: zythum)* *Mqcz* [szyk 4 : 3] (7): *Murm* 164; Wezmi dziegiel korzenie/ warz ie fkráiwfzy w czarnem piwie *FalZioł* V 74v, I 13d, 113d; dwa kroc Annje dzyewcze zuchowfkiego thegofz klucza dall, aby do pywnycze po pywo czarne othworzila *LibMal* 1546/114, 1546/115v; *Mqcz* [513]b.

»smoła czarna« [szyk 3 : 1] (4): Rzeczy drugie mocniejszye na rany głębokie. Czenturzija/ czałzołki, albo małżowiny ftarte, ołow, fspizglas, fmoła czarna warzona, mirra. *FalZioł* V 100, V 106, 106v, 114v.

»czarne wino« [szyk 2 : 2] (4): Czo znamionuie vrina Kianos/ tho iesth iako Wino barzo czarne. *FalZioł* V 6v; zetrzy ty rzeczy na proch/ á z fczarnem winem albo z ocztem rozmáciwfzy: omocz w tym fwiitek bawełny *FalZioł* V 28, V 6, 6v.

Szeregi: »biały, (a(l)bo, i, a, ani) czarny; biały przy czarnym« [szyk 12 : 7] (18; 1): abowiem ieden mak ma biały kwiath á drugi czarny á drugi czyrwony *FalZioł* I 104a, I 109c, 111c, 140d, V 7; *KrowObr* 133, 150v, 239; *Helvolum vel helvola*, Yágody winne które áni białe áni też czarne álbo czerwone Ią ále yákoby Brónátney fárby. *Mącz* 154c, 31c [2 r.]; Rzecź tá/ która drugą rzecz czarną/ ábo białą czyni/ bez pochyby lámá muśi być czernśza/ ábo bielśza *GórnDworz* Kk; *HistRzym* 68; *BielSpr* 54; *CzechRozm* 23; złe przy dobrym/ białe przy czarnym/ łodkie przy kwásnym/ łatwiey y lepiej rozeznác y wybrác człowiek może. *ReszPrz* 34; *ReszList* 159; *ZbylPrzyg* B3.

»czarny, (i) ciemny« [szyk 1 : 1] (2): *FalZioł* I 150d; Ater – Czarny, czimny. *Calep* 109a.

W przem (3) : Dźiéli po niebie świátło fwe roźleie/ Nocli świát płaźczem czarnym odźieie *KochPs* 139; Y ty świádoma nocy żalów moich/ Niech zá nákrýciem czarnych łkrzydeł twoich/ Wywiém łye *ZawJeft* 7, 14.

Przem: *O zakonnikach noszących czarne habity* (9) : *RejWiz* 161; oto w Papiestwie Mniśzy iedni biali/ drudzy łźárzy/ czarni/ etć. *SkarŻyw* 538.

Zestawienie: »Czarne Mnichy« = nazwa zakonu i Masztoru [szyk 4 : 3] (7): Thu v Czarnich mnychow wklastorze prziftawką Cząnowa vkradł *LibMal* 1547/137; łfch vcziekłchi do Mnichow Czarnich wkółzczienye dal napyerwey portulanowy *LibMal* 1548/141v, 1547/137v, 1548/141, 141v, 1553/175; POnieważ młyny náłze przy Poznánium/ ieden za Czarnými Mníchámi/ drugi zá bramą Wrocławńką łeżącć [...] *ad ruinam* przyłżły. *SarnStat* 975.

aa. *Na oznaczenie intensywności barwy albo odcieni, lub barw łączonych* (9) : Iedno łż vrina Kijanos tak rzecźona: ieft nieiednakiey barwy/ abowiem miełtczem ieft czarna/ miełtczem czyrwona/ miełtczem też zielona/ y też miełtczem ołowianey barwy. *FalZioł* V 6v.

Zestawienie: »z bronatna czarny« (1): *Subaquilus*, Z bronatná czarny/ álbo ciemnobronatny/ podpolály *Mącz* 425b.

Szeregi: »czarny a biały« [szyk 1 : 1] (2): Na ktorich ieft feretow białem a łczarnem łmalczem 218 *WyprKr* 65v, 16v.

»czarny i czyrwony; czarny z czyrwonością zmieszany« = *ciemnoczerwony* [szyk 2 : 1] (2; 1) Barwę: ma korzeń tey paproczi czarny s czyrwonością zmiełżany *FalZioł* I 55d, I 63b, 122d.

»czarny a (i) zielony« = *ciemnozielony* [szyk 1 : 1] (2): Też ołowianey barwy Ipoftafis/ ieft podeyżrzana. [...] Też czarna á zielona Ipoftafis/ ieft nagorśza. Abowiem znamionuie ołtatnie łpalenie/ á tak łmierć. *FalZioł* V 10, I 122d.

a. *O skórze, oczach i włosach człowieka* (90) :

a. *O skórze* (54) : *March*¹ A2; Dyabli ten kárzeł gárбаты/ Szpátny/ czarny/ y gębáty. *BierEz* Bv; *BielŻyw* 17; ale ktorzy radzi barzo łłono iedzą połpolicie bywaią Melankolici grubey łkładnołci czarnego y łuchego przyrodzenia. *GlabGad* I8, K4; *March*³ T7; drugi yełth Chłop młodi Czarny a łmagli myal łuknya zielona. *LibMal* 1548/146; Item kółfą vełpolek strzecziem Thowarżifchem Czarnem Mazurem. *LibMal* 1553/172v, 1544/81v, 1545/107v; *BielKom* F; *RejWiz* 159; *Leop Cant* 1/4; CHociać to czarny Greczek/ lecz nie bárzo brudzi/ Bo ná włzech onych połtepkoch/ podobien do ludzi. *RejZwierz* 84; Napierwey łie rodzaj Cygánłki v nas y w Niemcech vkazał/ lud proznuiący/ chytry/ táiemny/ plugáwy/ dziki czarny *BielKron* 261v; Przy ieźierze Kitay/ ludzie łą czarni *BielKron*

433v, 268v, 271, 443v, 447v, 449v (15); *HistRzym* 69v; Bo trudno temu/ który przywykł źle czynić/ wziąć przed fię nowy nałog dobrzeczynienia/ iáko y Murzynowi trudno czarną łkorę w iáką inákłzą odmienić *ModrzBaz* 12; *Oczko* 34; ná co S. Benedict pátrząc/ vyrzał á ono go czárt/ iáko czarne chłopię/ zá łuknią z kościołá wyciąga. *SkarŻyw* 250, 250; *GórnRozm* Lv; *SkarKaz* 279b.

W charakterystycznych połączeniach: czarny(-a, -e) chłop (2), chłopek, chłopiec, chłopię, ciało (2), dzieci, Greczek, karzeł, lud (3), ludzie (9), Mazur, oblicze, przyrodzenie, skora, Żyd.

*Wyrażenia: »barwa czarna« (3): Wyłzedł Ezop twarzy żádney/ A wymowy bárzo łładney. Głowę też miał bárzo łilną/ Oczy wpádłę/ bárwę czarną *BierEz* A2; *PatKaz III* 119; á bárwá ná nim y ná włyfłtkim cíele/ álbo żółta/ álbo zielona/ álbo czarna *SienLek* 22v.*

»czarny (jako)by Cygan« (2): Cozaneczłczy łzą dwa bracia ktorich gymyenyewy yedno iíf iest yeden czarny by czygan a drugi chodzi włyzelony dely *LibMal* 1543/70; Ci ludzie łą nie práwie czarni iákoby Cygáni *BielKron* 452v.

»czarni ludzie« = *Murzyni* (1): A gdy tzarne ludzi albo murzyny wełnie widział/ tzarne łfuknie y kápice Mnichom rozdał *KrowObr* 136.

»czarny Maur« (1): Czáfem fię pułci morzem łrzedoziemnym [...] Do czarnych Maurow/ do Lybyiey párney *KlonFlis* Dv.

»czarny Murzyn« (3): *BielKron* 462; y vyrzy wagi/ okołó ktorey ná lewey łtronie/ łtali czárni murzynowie łtráfłziwi *SkarŻyw* 98; Tym czáfem do onego człęká [...] przyłtąpił ieden czarny łprołny murzyn/ y wytnie mu cíełżki policzek mowiac *SkarŻyw* 107.

»czarny by (a. jako) Murzyn« (2): *FalZioł* IV 38c; Vłrzał pod gorą bieząc dziwnego człowieká [...]. Brudny/ czarny by Murzyn/ łzpetny/ okopciály *RejWiz* 158.

»czarny jako noc« (1): miły Boże czemułz nie iednákie dáry dawałz ludziom ná łwiecie zwłáfzczá w wrodzie/ tegoł łtworzył łwiátłego iáko dzień/ mnie y mężá takież dzieci czarne iáko noc *BielKron* 458v.

»płci czarnej« (1): drugi yełth Lithwyn łendrzey thełch wczarny łvkny y plczy czarney *LibMal* 1545/94v.

»czarny jako sadze« (1): lud czarny iáko ładze/ żywią grubo *BielKron* 449v.

»czyrniejszy niż wágl« (1): Ale theraz oblicze ich czyrniejszye niż wágl [*Obscurata est prae nigredine forma eorum*] *BibRadz Thren* 4/8.

*Szeregi: »biały albo czarny« (1): Pyerue pytanye yakyey byla baruy na łkorze abo na czyele/ yełzly baley [!] albo cz(y)arne y albo czeruoney abo łzmyełzane y *PatKaz III* 119.*

»łmiady i czarny« (1): Otom łie włyfłtka łtala łmiadá ij czárna *OpecŻyw* 89v.

aa. *Na oznaczenie odcieni (1) :*

*Zestawienie: »z czarna żółty« = brązowy (1): ludzie łpłpłci w Kálekućie y okołó łą s czarná żolci/ czýrłtwi nád obyczáy/ nágo chodzą *BielKron* 459.*

β. *O oczach (9) :* Oczy byly czudne [...] łrzenycza czarna *PatKaz III* 121, 120 [2 r.]; Czemu oczy czarne łepiey widzą wednie, nie tak w noci. *GlabGad* B5; oczy iego iáko gwiazdy iáłnące/ ále bárwá rozną łwieące/ iedno czarne/ drugie żółte łie vkázowáło *HistAl* A6v; *BielKron* 387; *Oczko* 34; Z moich tych łprołtych rymów iestéł łławnym włzędzie/ Które rumiáne y twarzy/ y oká czarnégo

Niezámilczą v pániéy/ y chodu fnádného. *KochFr* 82; Y Lyká z czarnym włošem y z czarnémá Spiewał oczémá. *KochPieś* 53; [cf γ. *BielSat* D2v, *BielRozm* 27].

γ. *O włosach* (27) : Kiedy mu głowę ifkáłá/ Czárne włosy wyrywáłá. *BierEz* Mv; ukazuye yfz wlofy pana yezufa wbrodzye y wglouye byly czarne tak u maryey *PatKaz III* 120, 119v [2 r.], 120, 121; niewiafty ktore chczą mieć czárne brwi/ fádłem ie pomazuią *FalZioł* IV 13d, I 85c; A iako brwi biále znamio: mgłę przyrodzenie y rozum profty/ tak zafię czárne barzo, mocność przyrodzenia y też oftrość rozumu. *GlabGad* N5; głowá ma czárną wifoko ofstrizoną *LibMal* 1545/94v; Wawrzinyecz chlop yufz goleny zczarnym wáfzem *LibMal* 1547/128, 1551/158v, 1554/183v; *RejWiz* 53v, 146v; *BielKron* 445; *SienLek* 46v [2 r.]; Slachciankam fie przeciwią/ pftřzą fie też by Srocżki/ Twarz gore/ trzewik fkrzypi/ brwi czárne y oczki. *BielSat* D2v [idem *BielRozm* 27]; *KochPieś* 53; *BielRozm* 27; *WujNT Matth* 5/37; *KlonWor* **2v, 54; Okryi cienkim rąbeczkiem czárną głowkę fobie. *ZbylPrzyg* B3.

W charakterystycznych połączeniach: czarny(-a, -e) broda (3), brwi (6), głow(k)a (2), wqs, włos (13).

aa. *Na oznaczenie odcieni (2) :*

Wyrażenie: »barwa czarna« (1): *BielKron* 427 cf »z rumiana czarny«.

Zestawienia: »z rumiana czarny« = *rudy* (1): Są tedy oni Ruś práwa/ ktore niektorzy mnimáli wynidź od Ruřá brátá Lechowego/ [...] niekthorzy od bárwy z Rumiána czárney (gdzie y dziś mowiemy ruřze włosy). *BielKron* 427.

»czarny z żolta« = *rudy* (1): fluffáło też myecz maryey pannye a nye ynakfze [włosy] yeno czarne fzolta *PatKaz III* 119v.

b. *O skórze, sierści, upierzeniu zwierząt; furous, niger Mącz* (62) : BObr ieft zwierzę pfu podobne/ fkorę ma ofciřtą/ barzo rofkofzną, ktora im czyrniejřza tym drofřřza *FalZioł* IV 7c; Są też krolikowie domowi tegořz przyrodzenia/ ale czárni albo pfřthry barzo mnoźni *FalZioł* IV 9c; MInog ieft riba długa, czárna *FalZioł* IV 44a, IV 14b, 16c, 20d, 22d, 24c [2 r.] (15); *HistAl* H6v, H7; *RejWiz* 16, 79; *WyprKr* 20v; tám w tey Kráinie Liřki czárne y popieláte. Vřtyuh Kráiná od Wołochdy ftho mil [...] tám theřz Liřki czárne/ y Sobole ále nie przednie. *BielKron* 433; Ná odpráwie/ dano im dwie řzácie podřzite czárnymi Sobolmi *BielKron* 435, 176, 236, 275; *Lana ovis nigrae cui nullus alius color incursaverit*, Weřná czárney owce którey by fie namniey infzey fárby nieprzimiéřzáło *Mącz* 74c; *Melanurus*, Nieyáka rybá czárney [!] plusk/ álbo ogón máyąca. *Mącz* 214a, 141b; Teř krew kotá czárneho/ řpálic wgárcu nowym *SienLek* 70, 178; A gdy vyrzał otworzoną trzeciá pieczęć/ iř widział koń czárny á fiedzącego ná nim z wagą *RejAp* 58v; gdzie ták rofkázowác raczy temu fiedzącemu ná tey czárney řzkápie *RejAp* 59, 58, 58v [2 r.], Ee; *GórnDworz* O6; Iednego dnia nieprzyiaćiel/ vkazawřzy mu fię w ofobie ptaká czárneho/ y lataiác około twárzy iego/ gdy go krzyřem S. odegnał/ táką w ćiele řwym pobudkę do nierządnořci vczuř/ iákiey nigdy niemiał. *Skarřzyw* 249; Vkažeć rozmáite futřá/ czárne bobry *BielRozm* 17; *KochPhaen* 19; *KmitaSpit* B.

W charakterystycznych połączeniach: czarny(-a, -e) bobr, kokosz (4), koń, (6), kot (2), kotka, krolik, kruk (2), liszka (2), owca (3), pierze (2), pies, ptak (3), robaczek, ryba, skora, sobol (2), sroka, szkapa, włos, woł, zwierz(e) (4).

Wyrażenia: »czarny jako kruk« (1): [*Lelek*] ma nos iako krogulecz/ oczy żółte iako łowa nogi grube ma á łam czarny iako kruk. *FalZioł* IV 25d.

»czarny zwierz« = *dzik* (3): *Insidiemur apris*, Chcemy ná czarne pole álbo czarny zwiérz yechác. *Mqcz* 379d, 479b, 483c.

Szereg: »biały, (i) czarny« [*szyk 3 : 2*] (5): *BielŻyw* 25; Myślę iż łroká tyle ma pierza białego ile tzarnego. *March*² D2v, D3v; Czarną owcę i białą miejcie pogotowi *KochMon* 22; *CzahTr* D3.

Przen (6) : PAni máłą wyzliczkę w fártuchu dzierzálá/ Ieden iey o nią prošíł/ dáć mu iey nie chciálá. Ten rzekł/ Więc choć tę czarną pod fártuchem dacie/ Kiedy fie w tey co to pľtra ták bárzo kochacie. *RejFig* Bb4v.

Wyrażenie: »czarna mysz« = *noc* (2): Pożrzał wzgorę á gáłáfkę onę/ Myłzy gryzą iuz ná drugą łtronę/ Z iedney łtrony czarna z drugiey biała *RejPos* B; Gáłáfká tá ná ktorey ták wišíłz/ Nędzny żywot o ktorym thu łłyłzyłz/ Ktorąc czarna y biała Myłz głodze/ We dnie w nocy kázáćci gi łrodze. *RejPos* Bv.

a) *Zły, niesprawiedliwy (o człowieku)* (3) : Tákieżci w Bożey Owczárni/ Są wilcy łzarzy y czarni *BierEz* R4.

Szereg: »czarny, biały« [*szyk 1 : 1*] (2): Odłączą czarne od białych/ y białe owce ná práwicy/ czarne kozły ná lewicy połtáwią *SkarKaz* 6b.

aa. *Na oznaczenie odcieni lub kolorów łączonych* (5) :

Szeregi: »biały i czarny« = *biało-czarny* (3): Sroka. [...] IEłt ptak biały y czarny przyrodzenia ciepłego *FalZioł* IV 25d; Felchus iełt woł albo byk morzki, á łkora iego kołmatha pľtra zbiałych y z czarnych włółow *FalZioł* IV 29c; *KmitaSpit* C5v.

»czarny a biały, więcej biały niż czarny« = *szary* (1 : 1): IAzwiecz iełth zwierzę nogi maiącz iakhoby pies/ ale pyłk iakhoby łwinia/ łłufthy barzo na grzbiecie y łziroki/ ołci ma zmiełzane więczey białe niż czarne/ ale na grzbiecie przyczyrń *FalZioł* IV 9d; W rzekach wielkich fie mnoży, ma na łobie łufkę łthkiem łtanem iako okuń czarną á białą *FalZioł* IV 42d.

c. *W emblematach* (13) : *MiechGlab* 11; *Kuiáwłka* [*ziemia na chorągwi nosi*] puł Orłá Czyrwonego/ y puł Lwá czarnego grzbiety do łiebie w koronie/ ná żółtym polu oboie. [...] *Liwłka* puł czarnego *Nieđzwiedzya* y puł czyrwonego Orłá/ ná nich koroná. *BielKron* 425.

Wyrażenia: »orlica czarna« (1): Cefarz mu dárował herb Orlicę czarną *BielKron* 324.

»orzeł czarny« [*szyk 4 : 3*] (7): Byłá teź pośrzod rynku rurá przyprawioná/ ná ktorey łtał Orzeł czarny ná iáblku krolewłkim pozłóćistym *BielKron* 331; Miłtrzew Prufkich byłá chorągiew łtara z żółtym krzyżem á we łrodku tarcza z orłem czarnym ná białym polu *BielKron* 425v, 383v, 425 [2 r.], 425v; Ná końcu Olbrycht kłęczy w książęcym vbierze/ A od królá chorągiew rozpułczoną bierze. Ná niey łkrzydłá rołtoczył czarny orzeł łmiály *KochProp* 11.

»czarne pole« (2): *Sirádzka* [*ziemia na chorągwi nosi*] puł Lwá á puł Orłá czarnego w koronie pozłóconey/ Lew w czyrwonym á Orzeł w Czarnym polu. *BielKron* 425, 373.

d. *O figurach szachowych i szachownicy* (25) : Bo przeciw niemu/ pan wołká czarnego/ Wypráwił takież dworzániná łwego. *KochSz* A4; Zátym Krol czarny/ przez ieden huf cáły/ Do kuchniey łkoczyl/ zá ołtátnie wály. *KochSz* B; Widząc Krol czarny/ że złe ná włze łtrony/ Vciekl fie y łam

do lepszey obrony. *KochSz* B3v; Przybyło fercá niemáło białemu/ Ale zász wiele vpádło czárnemu [królowi]. *KochSz* C; Krol biały pátrzał ná fwego fám pierzá Przez draba/ y przez czárnego Rycerzá. *KochSz* Cv, A2, A4, B [2 r.], B2v, B3 [2 r.] (20).

W charakterystycznych połączeniach: czarny(-a, -e) drab, huf, koń, krol (4), krolowa, pieszek, pop, rycerz (4), wojsko, zastęp, zbroja (2).

Wyrażenia: »czarna barwa« (1): bo też z drugiey ftrony Krol czarney bárwy fszuka sobie żony. *KochSz* C.

»pole czarne« (1): Polá fie czárne z biały mi fieżáią *KochSz* A3.

Szereg: »biały, (a, i) czarny« [szyk 2 : 1] (3): Napóły żywe białe/ czárne konie/ Wáłą fie práwie ná obiedwie ftronie. *KochSz* B3v; Drewniáne trupy wżędy w koło leżą A tu/ co dáley/ tym fie bárziej rzeżą. Szyku nie pátrzą/ fpołem fie motáią/ Czárni ládágdzie/ y biali pádáią. *KochSz* B3v, A3.

2. *Ciemny, mroczny, pozbawiony światła; ater, coecus Mącz (28) : ZapWar 1523 nr 2288; FalZioł V 55; Vżrzał k sobie idącą fżpetną czárną chmurę. RejWiz 82; A pátrzay przyrodzoney tey iego [nieba] ciemności/ Kiedy zginą flóneczne miefiącne iálfności/ Ze nie ieft nic ták czárno/ coby z nim zrownáło RejWiz 153v, 159; Tenebrae et coecae nubes, Czarne chmuráwy. Mącz 446a, 18d; SienLek 25v; KochPs 209; zewfżąd ftráchu ludziom dodáią Chmury czárne KochFr 85; Láfy czárne y w polách nowo zápufzczóne Gáie KlonŻal A3v; KochPieś 47, 54; Lyfkáwicé z obłoków czárnych wynikáią KochProp 14; ZawJeft 31; KlonWor 24, 69.*

W charakterystycznych połączeniach: czarny(-a) chmura (3), chmurawa, dym (2), las (2), mgła (2), obłok (3), sień.

Wyrażenia: »czarna barwa« (1): NOcne ćienie czárną bárwą świat okryły WisznTr 30.

»czarne ciemności (a. ćmy)« [szyk 1 : 1] (2): Pochwili ćmy czárne wfłtána/ Co noc nofzą nie náfpána. *KochPieś* 35; áno go iálfność niemála okrylá Promieniem fwym/ y czárne ćiemności rozbiłá. *GosłCast* 74.

»czarna droga« = nazwa jednej z trzech dróg (szlaków), prowadzących z Krymu do Polski, którymi posługiwali się kupcy jadący znad Morza Czarnego do Polski oraz Tatarzy podczas najazdów na Polskę (1): Tegoż roku Tátárowie wtárgnęli do Rufkich kráin czárną drogá/ przeciw ktorym wyprawil fie Pan Lwowfki/ Ian Kamieniecki *BielKron* 405v.

»czarna izba« = *aestuarium rusticanum* Mącz [szyk 1 : 1] (2): yakom ya nyepogla stanyey [!] gysdbj Czarney y polapv szyenj Czarnei *ZapWar* 1523 nr 2288; Mącz 5b.

»czarna noc« [szyk 2 : 1] (3): *GórnTroas* 8; Czárny nocy pośrzodek/ gdy ćieniem obléwa Swiát/ wfzelki duch żywiący mile odpoczywa. *GosłCast* 31, 68.

W przen (2) : Czarna mgła błedu ćię zászlepilá. *ZawJeft* 37.

Zwrot: peryfr. »do lochow czárnych pojść« = umrzeć (1): W leżączi ich do lochow czárnych pofzło síłá. *KmitaSpit* C5.

3. *Nieczysty moralnie; nieuczciwy; zły; niger Mącz (12) : A kiedy głębiey dożrzyfz/ pocźciwych cnot iego/ Naydzyefz więcey białego/ zászdy niż czárnego. RejZwierz 84; BielKron 144; GrabowSet Y.*

Przysłowie: Boć to lácno rozeznác czárno albo biało RejWiz 76; Coż było fżátánowi po tym w ták iásney práwdzie/ tákimi ánfłakámi y wywrotámi obrotnemi białe zwác czárnem/ czárne białem

GrzegRóżn H3v; *Nigrum in candida vertunt*, Czarne w białe obracają/ to yeft złe w dobre. *Mącz* 246d; dofić mnie ná tim/ kiedi moj dworzánin/ nie da thego w fię wmović/ áby miał mieć białe/ zá czarne *GórnDworz* G7; iuz rozumiał co czarno á co biało. *RejZwierc* 274v; łácnoby vczynić z czarnego białe *CzechEp* 161 [ogółem 7r.].

Szeregi: »czarny i brzydki« (1): Takież y według fkladności ciała fny przychodzą, przeto melankolici widaią rzeczy ftrafzne, czarne, y brzytkie, iako piekło czarty/ błota, y infze rzeczy. *GlabGad* L4.

»szpetny a czarny« (1): y płáczę zá grzechy moie/ izem fwe fumnienie y dużę tak piękną ze chrztu ś. krwią Bożą obmytą fzkárádzie grzełząc/ pomázáła: y taką fżpetną á czarną zoftála. *SkarŻyw* 312.

4. *Okrutny, złowrogi* (7): Y wiecznie tymes fie nam vdał/ żeby rzazał Znas każdy ślepą zazdrość/ gdyby inák śmiála Mowić/ á ciebie czarnym fwym iádem śięgála. *BielSenJoach* 3; Ták że fię o niej [śmierci] fłufznie rzec może: *Nigra fum fed formosa*. Czarnamci ieft ále przedfię piękna *WysKaz* 44.

Wyrażenia: peryfr. »czarna Persefona« = śmierć (2): W tym grobie piękna Timas leży pogrzebioná/ Którą przed ślubem wzięła czarna Persephoná. *KochFr* 54; Iużes leciał zá morze/ Gąfko/ iużes w dole/ A czarnéy Persephonie fżpaczkuiefz przy ftole. *KochFr* 130.

peryfr. »czarne siostry« = *Parki* (na oznaczenie śmierci) (1): W łobie fie grzyżie Y śmierci prágnie/ Którą vprościć V Bogow fńádnie. Gdyż czarne śioftry Zawifną przedzę Subtelnie ciągną Ná náfzę nędzę. *GosłCast* 22.

»czarna śmierć« (2): Bóg náfz/ nadzieiá náfzá: to fżáfarz żywotá/ Ten ma w fwoim władaniu czarnéy śmierci wrotá. *KochPs* 98; *GosłCast* 26.

5. Zestawienia w funkcji nazw specjalnych (162):

a. bot. (118):

»czarny bielon« = *Hyoscyamus niger* L. (Rost) [szyk 3 : 1] (4): Bielon iefth zymnego y fuche^g przyrodzenia, czarny bielon ieft nagorfy á náfzkodliwfy á potym czyrwony *FalZioł* I 65a, I 65a, b, V 108v.

»czarny bluszcz« = *Hedera Helix* L. (Rost) (2): Biały blufzcz ma biały owocz/ á czarny ma czarny owocz *FalZioł* I 48c, I 48c.

»bylica czarna« = *Artemisia vulgaris* L. (Rost); *artemisia, botrys Calep* (2): *Artemisia* – *Bylica* czarną y białą. *Calep* 99a, 137b.

»chebd czarny« = *Sambucus nigra* L. (Rost) (1): Zabija ie [muchy] też dym z kadzidla, y tegofz *Arfenica* kurzenie. Thakiefz woda warząc chebd czarny á nią kropiąc. *FalZioł* IV 29a.

»czarna czemierzycza« = *Adonis vernalis* L. (Rost); *elleborum, helleborus Calep* [szyk 10 : 10] (20): *Elleborus niger*. Czarna czemierzicza albo gorzekwiat. Swarcze neifwurtz. *FalZioł* I 46b; Czarnéy czemierzycze korzenie w vfzy włożone tak przez trzy dni albo noczy w vfzoch poniechane/ daie oftroć fluchu/ á głuchoć leczy. *FalZioł* V 79v, [+3]c, I 45c [2 r.], 46b, c [2 r.], d (13); á bierz w purgácyey ciemierzycę czarną. *SienLek* 90v, 47, 50v, 251, Xv; *Calep* 356b, 475b.

»ćwikła czarna« = *Beta vulgaris* L. (Rost) (3): Cwikła tak czarna iako y była oboya mało thuczy człeka *FalZioł* I 20a, I 19d [2 r.]

»dziewięsił czarny« = *Carlina vulgaris* L. (Rost) [szyk 2 : 1] (3): Dzięwieśl czarny/ Záięcza rzepká: Chamaeleon niger: Eberwurtz. *SienLek* 248, 48v, Xv.

»czarna gorczyca« = *Brassica nigra* Koch. (Rost) (1): Nigella, herba, Czarna gorczicá/ álbo czarny Koriánder. *Melanthion* alias. *Mącz* 246d.

»czarna helena« = *Aloe succotrina* Lam. (Rost) [szyk 19 : 1] (20): Też proch korzenia goryczkowego zmiefzany íprochem czarnej heleny/ á tego we złe rany płynące wpufzczáć/ wyfufza ie y mocnie goij. *FalZioł* I 59a; Wezmi mirri/ czarney Heleny/ którą zowá Epaticum/ Aloes *FalZioł* V 41, I 10d, 18d, 121c, II 11a, 19d (19); Okádziám pościel moię mirrá/ (marg) Połpolicie teraz czarná helená zowá. (-) áloefem/ y cynámonem. *BudBib Prov* 7/17.

»czarny hanyż« = *Pimpinella Anisum* L. (Rost) (1): *Melanthium*, herba, Czarny koryánder álbo czarny hányż. *Mącz* 214a.

»jeleni korzeń czarny« = *Peucedanum Cervaria* Cusso (Rost) (2): Ieleni korzeń czarny/ Sefeli peloponefiacum: Schwartz hirtzwurtz. *SienLek* 252, X2.

»czarna kapusta« = *Brassica oleracea* L. (Rost); *brassica Mymer*¹, *Mącz*, *Calep*; *crambe Mącz*, *Calep*; *caulis Mącz*; *equapium*, *olus atrum* *Calep* [szyk 11 : 8] (19): *Mymer*¹ 17v; á listki tego ziela iedzione íkapuřtá czarná tedy bolenie ktore bywa wmiechierzu odeymuie. *FalZioł* I 12a, I 18b, 22b, V 2v, 115v; *Brassica*, Czarna kapuřtá. Iármuř/ álbo/ Broskiew/ Krćicá zowá lekarze. *Mącz* 26d, 42b, 67c, 385c; *SienLek* 122v, 229v, Xv, X2; Ale gdy przydzie ono wieczne plewidło álbo źniwo/ wierę kákoliku dopiro fie obaczyřz/ iż fie było lepiej iákim głáblem álbo czarná kápuřtá vrodzić. *RejZwierc* 100v, 59; *Calep* [266]a, 369a; *GostGosp* 167.

»kákol czarny« = *Agrostemna Githago* L. (Rost); *tu w przen* (1): Lecź wierz mi iż poczekařz/ áź do dnia řádnego/ Niź Pan zgárne přzenicę/ s kákolu czarnego. *RejZwierc* 108.

»czarny koryjander« = *Coriandrum sativum* L. (Rost) (2): *Melanthium*, herba, Czarny koryánder álbo czarny hányż. *Mącz* 214a, 246d.

»czarny korzeń, czarny korzeń ogrodny« = *prawdopodobnie Helleborus niger* (Rost) (4 : 1): Wodka Czarne⁸⁰ korzenia. *FalZioł* +5a; pořzodek listu przerařthał głáb/ zwierzchu ma kwiat iakoby czarny korzeń ogrodny, j nafienie wteję řzyrokořci czarnego korzenia *FalZioł* I 64d, I 62b, II 5b.

»czarny mak« = *Papaver somniferum* L. (Rost) (4): Nafienie białego Maku więczey fie godzi ku lekarřtwam niźli czarnego Maku/ iefť řzkodliwy áthak niema być pożywany. *FalZioł* I 103d, I 95a, 103c, 104a.

»mech dębowy czarny« = *Bryopagon jubatum* Kbr. (Rost) (1): Mech dębowy biały dobry iefť/ ale czarny iefť zły *FalZioł* I 151a.

»mirra czarna« = *Commifora Myrrha* Engl. (Rost) (1): wřyp kadzidla tartego/ mirri czarney/ ale aby mirri było więczey niźli kadzidla *FalZioł* V 112.

»muszkat czarny« = *Myristica fragrans* Houtt. (Rost) (1): Muřkat czarny albo řmiady ktori oftrego řmaku w sobie niema/ ten nieiefť vřyteczny. *FalZioł* III 10a.

»czarne oliwki« = *Olea europaea* L. (Rost) [szyk 2 : 1] (3) : ale czarne Oliwki ty řá niedobre źoładkowi dla prochnienia řwego. *FalZioł* III 22b, III 22a, b.

»piersz czarny« = *Piper nigrum* L. (Rost) [szyk 3 : 1] (4): Czarny Pierśz ma moc rośpądzaiącą naprzod/ potym trawiącą *FalZioł* III 11a, III 10d, V 96v, 111v.

»psinki czarne« = *Solanum nigrum* L. (Rost) (1): Pśinki czarne *SienLek* X3v.

»rdest czarny« = *Polygonum Persicaria* L. (Rost) (1): Rdeft czarny *Perficaria maculata*. *SienLek* 217v.

»czarna róża« = *prawdopodobnie Althaea rosea* Cav. (Rost) (3): tedy ślazu s czarną różą w wodzie vwarz/ á oną wodą wymyway *SienLek* 109, 108v, 113v.

»santa czarna« = *prawdopodobnie Marrubium vulgare* L. (Rost: szanta) (1): Ballote – Santa czarną. *Calep* 122b.

»smłód czarny« (2): Seselis – Smłód czarny. *Calep* 974b; Sile – Smłód czarny *Calep* 979b.

»wiśnie czarne« = *Prunus Cerasus* L. (Rost) [szyk 4 : 1] (5): Wodność wifni czarnech warzyć z miodem aż do zgęthnienia *FalZioł* III 21c, III 21b, V 64 [2 r.]; *SienLek* 8v.

»czarne ziele« = *Pulsatilla pratensis* Mill. (Rost) [szyk 4 : 1] (5): vpuściwfy mu krwie dobrze/ potym mu vczynić wraczanie dawfzy mu czarnego ziela z wodą *FalZioł* V 73; Wezmiz piołunu fwiezego A natrzy ziela czarnego *RejKup* q5v, p6v, q6; *SienLek* 155v.

b. lek. (41) :

»blizny czarne« (1): IZ blizny czarne ćiało fzpacă/ iáko ié wybiélic możefz/ obác *SienLek* 158.

»bolączka czarna« (1): Drugie znamię, Gdyby fie k tey to febrze wydała bolączka czyrwona/ albo czarna pod pazuchą prawą albo lewą *FalZioł* V 66v.

»czarna cholera (a. cholera)« [szyk 2 : 1] (3): *FalZioł* V 54; Czwartá melankolia którą też zową czarna cholera, z materiey zimney á fuchej. *GlabGad* E2; A zwłázcza cí w ktorých oquituie czarna cholera/ fwobodniey máią być zátrzymawáni *KwiatKsiąż* F.

»krew czarna« = *melancholia atrbilis* *Mącz* [szyk 5 : 3] (8): A tho by miał Emoroidy głuche/ tho iefł żyły w ftołczu napeczniałe odekrwie Melankoliczney/ tedy prochem thego korzenia poifp/ otwarzaią fie żyły y krew złą czarną wywiedzie z welkiem [!] vlzeniem ciała. *FalZioł* I 106d, III 2b, 17a; *Melancholia atra bilis*, Czarna krew/kolerá. *Mącz* 214a; *Melancholicus*, Melankolik/ gęftą á czarną [!] krwią okfikuyący/ dźiwak yáko by nie zupełnego rozumu. *Mącz* 214a, 197a; *SienLek* 33v; *GosłCast* 26.

»krosta czarna« (2): Kiedy ná kthorym pálcu vczyni fye kroftá czarna/ iáko Wicze ziańno/ boląca: vmrze we dwu dniu. *SienLek* 23, 23.

»czarna maść« (1): potym tą wodą wymyway ranę á przykładay plafr z czarney maści *FalZioł* V 98v.

»melankolija czarna« (1): iże melankolią czarną purguie *FalZioł* I 45d.

»piegi czarne« (1): piegi zginą czarne y infze fzkardofci zlicza gdi tą wodą będziefz omywać. *FalZioł* I 97d.

»pryszcz czarny« (1): Po napierwłzem przyłożeniu/ tedy będzie prifzcz czarny *FalZioł* V 71v.

»trąd czarny« (1): Gnoy też drozdowy czoby telko riż iadł: z ocztem rozdarłfzy, morpheą y trąd czarny fpadza. *FalZioł* IV 25d.

»czarna wilkość melankoliczna« [szyk 1 : 1] (2): Znamionuie iż ona wilkość Melankoliczna czarna płynie z żył y od fleziony *FalZioł* V [2], I 46b.

»czarne wrzody« (1): Rodzi też szalenie/ głowy zowiącacie/ Czwártany/ czarne wrzody/ y innych niemocy wiele. *SienLek* 30.

»zmazy czarne« (1): y bolączki twarde rospuścza/ zmazi czarne y białe ściera s ciała *FalZioł* I 87c.

»czarna żołąć« [szyk 14 : 1] (15): y czyścić ciało tym co czyści Czarną żołąć y Flegmę. *SienLek* 21; Ale szalenie od czarney żołąci/ to iest od Melankoliey/ ty są znamioná *SienLek* 53v; Zywoť mu przepuścić páprotką y innymi lekárftwy ktore czarną żołąć czyścią. *SienLek* 53v, 16, 23v [2 r.], 24v, 26, 28v (15).

»żółta niemoc czarna« (2): y też żółtą niemocz czarną ktora przychodzy s strony fiedziony/ tho ziele w wodzie wwarzone á poranu ciepło pithe po trunkowi vleczy. *FalZioł* I 36d, +2f.

c. min. (2) :

»czarna nafta« (1): á iestli to Alfháltum/ álbo czarna á gruba náphťá/ iam iefczce nie doźdeł *Oczko* 17v.

»czarne petroleum« = *Petroleum* (*Rost*) (1): A kiedy z niego [*petroleum*] knot vczyni/ thedy pomorzy chrobaki (A zwłázczá czarne *Petroleum*) *FalZioł* II 23v.

d. zool. (1) :

»łosoś czarny« = *Salmo salar* L. (*Rost*) (1): Salmo. eyn falm Lołofz czarny *Murm* 93.

6. n-loc (48) :

Zestawienia: »Czarny Grod« (1): yz to v k m. zawsche bilo a to poczawfchi od Horodzyfca czarnego grodv po przek poyallikv az do pol Telygolfkiego y yezyora *LibLeg* 11/78v.

»Czarne Jezioro« (1): [*rzeka*] Don po Mołkiewfku rzeczona/ Azią y Europę dzieli/ á wpada w martwe morze/ álbo czarne Iezioro/ ktore zowią Cołmographi Pallus Meotis *StryjKron* 395.

»Czarny Las« = *Hercinia Silva Murm*, *BartBydg*, *Mącz*; *Ercinia Silva*, *Marcinia Silva Mącz*; *Hercinia Calep* [szyk 14 : 3] (17): *Murm* 20; *BarlBydg* 67b; pobráli á poiedli wiele miaft/ zamkow/ y wśi pod czarnem láfem y wřzabfkiey [!] ziemi *BielKron* 202; iáko Dunay idzie z láfu czarnego. *BielKron* 288v; Czechy dzielą gory od Niemiec/ takież lás czarny iáko przyrodzony mur ze wřząd okrążony *BielKron* 291v; Tegoż roku Tátárowie leżąc pod czarnym láfem obroćili sie do Rufi *BielKron* 417, 281v, 283v, 286, 288, 289, 417v; *Ercinia sylva*, Czarny lás miedzi Strałburkiem/ á miedzi Tubingą leżący. *Mącz* 107c, 155a, 209c; *StryjKron* 752; *Calep* 478b. [*Ponadto 5 r. Czarnolas*].

»Czarny Las« (1): Sobótkę/ iáko czás niešie/ Zápalono w czarnym lešie. *KochSob* 55.

»Czarne Morze« [szyk 13 : 7] (20): *MetrKor* 46/46v, 117v, 175; Iesth thych panftw Gurdzinszkich kylko nad czarnym morzem *LibLeg* 9/53, 7/40v, 11/83v; pośłał do niego niemáły poczet żołnierzow ałz do Herákliey/ blińko morzá czarnego *SkarŻyw* 187; Sarmatowie kiedy ofiedli nád Czarnym Morzem. *StryjKron* 91 marg, A3v, 91, 95, 96, 105 (12); Tu do czarného morzá iefczce świeże szłáki *KochCz* A3v.

»Czarny Pont« = *Morze Czarne* (1): Zwiedzi czarny Pont y Maeotim íroga/ Zá iedną drogą. *KlonFlis* D2.

»Czarna Ruś« (1): Macieią Striykowskiego Ofošteuciufa O Białey y Czarney Ruśi [...] Rozdział III. *StryjKron* 110.

»Rzeka Czarna« [szyk 2 : 1] (3): á gdi leżeli przy rzecze czarney v wfi którą zową Wielkie Turfko/ziachał nanie Włodzimirz Woiewoda Krakowfki *MiechGlab* 6; á kroleństwo Gámbré ku zachodne^{mv} morzu/ przyległo/ á od pułnocy czarną rzeką przegrodzeni od Azágánów. *BielKron* 450v, 360v.

»Czarna Wieś« (1): Thegoż roku niewiáltá przed Krákovem w czarnej wśi vrodziła dzyecię/ ktore miało fzyię y vłzy iako Záiác *BielKron* 399v.

»Czarne Żoły« (2): omiérziła mi Seymy Wieś/ nád Wieluniem Czarnézoły *OrzQuin* B4; *OrzRozm* T4v.

7. *n-pers* (40) : Drugie Ogrod w Zielionkach Czarneho dostalo ssię wthem ogrodzie Zbythkv Panu Synowczowi dwa pręnthi. *ZapWar* 1553 nr 2685, 1509 nr 2059; myędzy ktorymi był Bárnábáf y Symon/ ktorego zwano czarnym *KromRozm* III I5v; *Leop Act* 13/1; HEnrykus trzeci/ rzeczony Niger/ to iest czarny/ od Elektorow wybrány *BielKron* 176v.

Zestawienia: »Les(t)ko (a. Lech, a. Leszko) Czarny« [szyk 27 : 1] (28): *MiechGlab* **2v, 34; Ná drugi rok Leftko czarny 1281. kfięstwo Wrocłáfskie zwoiował *BielKron* 364v, 363, 363v, 364v [2 r.], 365 [6 r.] 365v [3 r.] (19); Był Chabry Krol Bolefław/ byli Krzywofzowie/ Był Audáx/ był czarny Lech/ y Kázimierzowie. *BielSat* G4v; *StryjKron* 300, 350, 370; *KlonKr* A3v [2 r.], D3v.

»Leszkowa Czarna« (1): fioftra Grifiny krolowey Polfkiey Lefzkowey czarney/ thá była poięła z miłości Zawifzę páchołka krafnego ale vbogiego. *BielKron* 326.

»Czarny Paweł« [szyk 3 : 1] (4): Tákże ten fláchetny fzczep/ ci czarni Páwlowie/ Závždy byli podobni/ obyczáyami k fobie *RejZwierz* 74v, 74v, aa2; Oświęćim y Zupy Rułkie wykupił/ ktore były we czternaście tyfiác złotych czyrwonych od Páwła Czarneho miefzczániná Krákovfkiego. *BielKron* 405v.

»Symon Czarny« (1): Drugi był Iozeph Báfábás fprawiedliwy. [...] IX Symon czarny. X. Lucyus Cyreneńki. *BielKron* 139.

»Zawisza Czarny« (1): Tarnowfcy Brácia dwa zábići/ y Synowie Zawifze Czarneho *StryjKron* 607.

Synonimy: **1.** *ciemny, wrony, zest.* »czarne piwo«: *marzec*; **a.** *brudny, śmiady*; **b.** *brudny, śmiady*; **2.** *ciemny*; **3.** *brzydki, szpetny*; **4.** *zły*; **5.b.** »czarna helena«: *aloes, alona*, »czarna kapusta«: *brzoskiew, jarmuż, krcica, wielkierz*, »czarny kákol«: *kákolica*.

Cf **CZARNOBRWY**, **CZARNOBYL**, **CZARNOGŁOW**, **CZARNOGŁOWIEC**, **CZARNOGŁOWOWY**, **CZARNOGRZYWY**, **CZARNOKREWNY**, **CZARNOKSIĘSKI**, **CZARNOKSIĘSTWO**, **CZARNOKSIĘŻNICA**, **CZARNOKSIĘŻNICY**, **CZARNOKSIĘŻNIK**, **CZARNOKSIĘŻNY**, **CZARNOKWIT**, **CZARNOPIEGOWATY**, **CZARNOPSTRY**, **[CZARNORESZA]**, **CZARNOWŁOSY**, **CZARNOZĘBY**, **CZARNOŻÓLTAWY**, **CZARNOŻÓLTY**, **ŻÓLTOCZARNY**